

DOI: 10.31548/hspedagog14(4).2023.205-211

УДК 17:342.7

ГУМАНІТАРНИЙ ДИСКУРС В СИТУАЦІЇ ВІЙНИ**КУЛЬТЕНКО В. П.**, кандидат філософських наук, доцент**Національний університет біоресурсів і природокористування України**E-mail: kultenko@nubip.edu.ua

Анотація. Дослідження спрямоване на виявлення особливостей гуманітарного дискурсу сучасності в критичних умовах війни. Автором поставлене завдання прояснити залежність домінантних тем, якими цей дискурс представлений та динаміку їхніх змін в Україні, в західних демократичних країнах та його артикуляцію країною-агресором. Для досягнення поставленого завдання використується сукупність філософських та загальнонаукових методів: емпіричний – для збору та опису фактичного матеріалу; феноменологічний – для об'єктивації гуманістичного дискурсу в поняттях та явищах; діалектичний – щодо загального розуміння тенденцій розгортання історичних процесів; аналітичний – щодо виявлення причин складних явищ соціального буття (війна, полікультурність, глокалізація, геноцид, конфлікт, патріотизм тощо); контекстний – щодо виявлення історико-культурного контексту існування зазначених явищ; комеморації – щодо дослідження соціальної пам'яті та роботи з травматичним досвідом тощо. Так, для українського гуманітарного дискурсу воєнних часів властивим є наростання почуття національної/цивілізаційної ідентичності, політичної суб'єктності, патріотизму; для західного демократичного дискурсу – раціоналізованої обережності та постнекласичної риторики; для дискурсу країни-агресорки – ідеологічної та пропагандистської заангажованості в прагненні виправдати моральні девіації та злочини проти людяності загарбників. Попри весь травматизм воєнного досвіду, він має бути пропрацьованим та осмисленим, тому що в протилежному випадку він повторюватиметься в нових антигуманних проявах та формах.

Ключові слова. Гуманізм, полікультурність, глокалізація, геноцид, конфлікт, патріотизм, травматичний досвід.

Актуальність (Introduction).

Ознакою XXI ст. є глобалізаційні світові процеси, в межах яких втрачають первинну актуальність державні кордони та жорстка локалізація за територіальною ознакою. Державні кордони слабнуть, а міграційні процеси наростають, що особливо характерне для успішних країн (США, Євросоюз), які переживають навали мігрантів з країн так званого «третього світу». В той же час зазнала поразки політика мультикультуралізму, зміст якої зводився до спроб

«сплавити в плавильному тиглі раціональності» (за Б. Вандельфельсом) всі культурні відмінності та особливості, притаманні різним етносам,

народам. Впровадження політики мультикультуралізму мало на меті вирішення політичних конфліктів та криз, спричинених міжкультурними відмінностями, що виникали між представниками різних культур, змушених співіснувати на одній території. Ідея мультикультуралізму зводилась до того, щоб створити таку (мульти)культуру, в якій би стирались (м'яко плавились) гострі кути й радикальні відмінності та гармонійно поєднувались та узгоджувались між собою окремі локальні культури – задля протидії ворожнечі й ненависті на релігійному, етнічному, культурному ґрунтах.

Проект себе не виправдав через спільне прагнення представників

різних культур зберегти їхню автентичність. Отож набула актуальності думка про відмову від мультикультуралізму на користь полікультурності: співіснування та забезпечення можливостей автономного розвитку локальних культур, їхнього збереження, плетання, поваги. Сучасний світ послуговується термінами «полікультурність» та «глокалізація» для експлікації світових культурних процесів. Ними позначаються, з одного боку, визнання культурного різноманіття та рівності прав всіх культур, що існують у світі, за умови, що вони не пропагують ворожнечу, насилля, шовінізм (полікультурність). Поняттям «глокалізації» позначається процес пристосування та адаптації глобального світогляду до локальних умов – єдиний світ, що немовби мозаїка, складається з окремих культурних перлинок. Наростання цих процесів призвело до концептуальних змін в розумінні війни: підстави, які вважались достатніми у XX столітті (наприклад, війни за нові території), в XXI вже не є такими.

Мета (Purpose). Метою роботи є виявлення особливостей гуманітарного дискурсу сучасності в критичних умовах війни та експлікація домінантних тем, якими цей дискурс представлений в Україні, в західних демократичних країнах та його артикуляція країною-агресором.

Методи (Methods). В дослідженні використовується сукупність філософських та загальнонаукових методів: емпіричний – для збору та опису фактичного матеріалу; феноменологічний – для об'єктивації гуманістичного дискурсу в поняттях та явищах; діалектичний – щодо загального розуміння тенденцій розгортання історичних процесів; аналітичний – щодо виявлення причин складних явищ соціального буття (війна, полікультурність, глокалізація, геноцид, конфлікт, патріотизм тощо); контекстний – щодо виявлення історико-культурного контексту існування

зазначених явищ; комеморації – щодо дослідження соціальної пам'яті та роботи з травматичним досвідом тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Сучасний онтологічний статус України характеризується надвисоким ступенем напруженості, загостренням суперечностей між гуманістичними цінностями європейської постмодерністської культури (полікультурності) та архаїкою східних військових автократій-деспотій. На очах світу швидкими темпами твориться новітня історія. Україна в силу свого геополітичного становища опинилась в центр і історіотворчих процесів, будучи захисником Європи й демократичного культурного простору від навали варварів-вбивць. В умовах російсько-української війни, яку називають гібридною, постнекласичною війною технологій, відбувається трансформація проблематики гуманізму. Гібридний характер війни не зменшує її жорстокості та супроводжується процесами варваризації суспільства, наростанням цілої низки спричинених війною криз – гуманітарної, соціальної, економічної, культурної, екологічної тощо. Адже шкода від ведення воєнних дій часто є непередбачуваною, масовою та катастрофічно-незворотною. Аргументи некласичної філософії щодо визначальної ролі суб'єктивного фактору переважають класичну раціональну казуїстику війни, безсилу проти ірраціонально-вольового «Я хочу!». В протистоянні раціонального та ірраціонального, коли категоричний імператив й положення про вічний мир І. Канта втратили, здається, своїх останніх апологетів, не відміняється необхідність пошуку нових критеріїв та умов досягнення миру – вже постнекласичного зразка. Можливості для його досягнення й забезпечення продовжують турбувати політиків, громадських діячів, дослідників-теоретиків й

відображаються у світовому гуманітарному дискурсі війни.

Зокрема, на емпіричному рівні відстежуємо динаміку залежності між розумінням прав людини та потребою у мирі. [4; 2] При відсутності миру, у нестабільній ситуації війни базове право на життя суттєво релятивізується. Дослідження, що спираються на безпосередній емпіричний матеріал, виражають таку релятивізацію людських прав, використовуючи емоційно-чутливі прийоми й аналіз психологічного травматизму війни. Так, лауреат Пулітцерівської премії В'єт Тхань Нгуєн, осмислюючи пам'ять про американо-в'єтнамську війну, підкреслює: «Усі війни ведуться двічі — перший раз на полі бою, другий — у пам'яті» [4]. Йдеться про те, що надмірне насильство, яке перевищує національні кордони та історичне значення війни, має надмірний травматичний характер для учасників та позачасовий трагічний сенс: «Вони переживають і переосмислюють війну, знову борючись із нею вдруге через пам'ять і меморіалізацію». Аналіз трагізму воєнного досвіду важливий для усвідомлення, пропрацювання та збереження пам'яті про потенційну нелюдськість один одного, про принципову колективну здатність людей вчиняти акти жорстокості.

Висновки, сформульовані В'єт Тхань Нгуєн, є безпосереднім відображенням та продовженням тези про «буденність зла» від німецької філософині ХХ століття Хани Арендт. [5] Вона звернулася до світу з цим твердженням, перебуваючи під враженням від судового процесу над нацистським лідером Адольфом Аїхманом у 1961 р. Метапитання від Хани Арендт сформульоване наступним чином. Як відбулася ця непомітна для оточення трансформація скромного німецького аптекаря, що піклувався про здоров'я сусідів, в главу найкривавішого відділення нацистської гітлерів-

ської машини — лідера СС, який легітимізував геноцидні практики знищення євреїв, циган, слов'ян, спалення заживо полонених в крематоріях концтаборів, медичні розтини живих людей для вдосконалення анатомічних атласів й інше зло? Банальність зла, на переконання Х. Арендт, полягає в тому, що ці злочини вчинила людина із середньо статичними антропологічними параметрами, не виродок або маніяк, не чорт із рогами та копитами, а звичайна людина, схожа на сусіда будь-кого з нас.

Результати (Results). Перестороги, зроблені Х. Арендт, з абсолютною й жахливою тотожністю підтверджуються в умовах російсько-української війни. Зло не маніфестує себе через якісь зовнішні відхилення або викривлення, щоб його можна було впізнати й завчасно нейтралізувати. Воно сховане в звичайному, в повсякденному й виявляє себе в періоди фашизації суспільства, коли узвичаєні моральні практики втрачають свою дієвість, трансформуються під впливом ідеологічних пропагандистських маніпуляцій, а індивідуальна ціннісна система не маючи твердого опертя на стійкі гуманістичні принципи, виправдовує та легітимізує поведінкові девіації. Релятивізована моральність призводить до того, що звичайні в мирному житті люди, одягнувши військову форму загарбницької армії, стають вбивцями, ґвалтівниками, мародерами, катями, злочинцями-професіоналами. А їхні злочинні дії виправдовуються й заохочуються на всіх рівнях держави-агресора: від вищої політичної влади до родичів злочинців. Те, що в умовах стабільного миру мало бути кваліфікованим як карний злочин та заґратованим, героїзується й романтизується в умовах злочинної війни.

Сучасники категорично не сприйняли тези Х. Арендт, отже й необхідні висновки не були зроблені. Не-

бажання опрацьовувати власні помилки завжди приводить людство до їхнього повторення. Одна й та сама людина може бути розумною, проникливою, сатиричною, глибокою, дружньою, емоційно прихильною, але також і винною у жахливих вчинках або байдужою до тортур і зґвалтувань, свідком яких вона стає.

Німецький філософ І. Кант стверджував, що для підтримки вічного миру потрібні три речі: республіканські інституції, мирний союз між державами та етос універсальної гостинності. Сучасні дослідники відзначають той факт, що чинник універсальної гостинності все більш суттєво заміщується принципом вигоди та комерціалізацією життя. Під таким кутом зору ідея вічного миру входить у непримиренну суперечку з демократичною теорією й зрештою виявляє свою нездійсненність. Людство продовжує воювати попри наявність достатніх раціональних доказів щодо згубності, абсурдності війни. Зокрема, їх намагаються визначити через критерій справедливості у її негативному та позитивному сенсі. У негативному сенсі справедливість виявляє себе як відсутність війни, у позитивному – розуміння миру як трудового суспільного договору.

При цьому насильство війни формує настільки відразливий образ іншого, що спонукає до теоретичного переосмислення етики війни. Головним принципом її стає «потреба визнати не лише людяність один одного, але й нашу колективну нелюдськість». Це важливо, тому що «привиди й переслідування, людина і нелюдська війна залишається з нами і всередині нас, це неможливо забути, але важко пам'ятати». [4] Аналіз російсько-української війни з історичної точки зору приводить до висновку, що її слід оцінювати як процес диференціації між двома народами, що мають надто давню та суперечливу історію, значний

спільний історичний досвід та доволі складну історію спроб відмежуватися один від одного. [3] Неоднозначність минулого досвіду призвела до того, що процеси диференціації відбуваються у вкрай загостреному вигляді. Зокрема, вкрай загостреними є мовні, історичні питання, що впродовж тривалого часу були знаряддями різного роду маніпуляцій в політиці, освіті, в історичній, соціальній сфері, на міжнародному рівні. Адже процес ідентифікації особистості великою мірою зумовлений тим, якою мовою вона розмовляє. Століття ж спільної з Росією історії стали для України століттями колонізації, «пропащим часом» (за М. Драгомановим), коли нижчим за своїм рівнем розвитку народом був колонізований більш розвинений. Етапами колонізації стали історичні маніпуляції з привласненням назви країни (Русь), її минулого; заборона мови, приниження культури, свідоме розмивання ідентифікації, цілеспрямоване ганьблення та витравлювання національних почуттів. Тоді як всі ці складники є відображеною та невід'ємною й необхідною формою культурного життя й відтворюваності нації. Можливості для їхнього забезпечення Україна отримала з набуттям державної своєї незалежності. Розпочата Росією загарбницька війна проти України сприяла зростанню української суб'єктності завдяки тому, що тридцятирічний досвід незалежності й демократії став вирішальним аргументом для рішучого розриву з імперією.

Зростання української суб'єктності пропорційно пов'язане з наростанням аксіологічно-духовної складової існування. Це яскраво виявило себе в зростанні почуття патріотизму серед українців, що є особливо вагомим в ситуації постмодерної реальності на тлі загального згасання/трансформації у світі патріотичного пафосу. В теоретичних дослідженнях останніх років ця тен-

денція позначена як «деконструкція поняття», трансформація класичного патріотизму,

«ідеологічно привласненого та спотвореного політичними правими». [1] Йдеться про те, що традиційно до патріотичного почуття апелювали комуністи, сповнюючи його характеристиками ексклюзивності та егоїстичності. Сучасний патріотизм конкретизується в протилежних якостях: інклюзивності, постнаціоналістичності, громадянськості, конструктивності, навіть конвенційності або критичності патріотизму як патріотизму в зовнішній перспективі. Рівень відповідальності патріота обмежується емоційним некритичним ставленням до рідної країни, тому не може претендувати на об'єктивність та холізм.

Таким чином, можемо стверджувати, що тема гуманітарної кризи актуальна (хоча і по-різному) як для України, так і для світу в цілому та Західного світу, зокрема. Там вона артикулюється як контрверза героїчного національного – для українців та постгероїчного постнаціонального в менталітеті європейців. Дану ситуацію можна представити як протиставлення ірраціонального героїзму українців, що перебувають у стані відсутності вибору (або боротьба або смерть) та раціоналізованого гуманізму західних демократів, що прагнуть прорахувати оптимальні шляхи вирішення ситуації, яка є загрозою/атрактором світового масштабу, а тому вивчається під тиском цілого набору різноманітних екзистенціальних страхів. Так, фіксація множинних злочинів російських окупантів змусила до емоційної реакції представника США при ОБСЄ Майкла Карпентера: «Росія має багато сучасної зброї війни: крилаті ракети, які пролітають сотні миль, влучаючи у ціль з дивовижною точністю. Вона має точні керовані боєприпаси, які можна запускати з повітря, з моря та суходолу. Але чому ця війна ведеться так, ніби ми живемо у Середньовіччі?

Чому так багато цивільних зазнають жахів війни?» [6] Німецький філософ Ю. Габермас вважає страх раціональним аргументом на користь відповідальної (читай - обережної) політики, зважаючи на потенційні мілітарні ресурси Росії та періодично повторювані погрози окупантів застосувати зброю масового враження.

Висновки і перспективи (Discussion). Емпіричні матеріали війни та подій навколо неї є дуже об'ємними та продовжують накопичуватись. Вони потребують впорядкування, секуляризації психіки, «експліцитного логосу» (за Бурд'є П.) та переходу від базового інтуїтивного сприйняття до теоретичного узагальнення. Емпіричне тут бачиться передумовою для концептуалізації. Згідно з гегелівським способом поділу історіографії, дослідник спочатку має справу з

«первісною історією» безпосередніх свідків подій. Наступним кроком дослідження стає сходження до «рефлексивної історіографії», коли дослідник не будучи безпосереднім учасником, здійснює критичний аналіз подій. І завершує гегелівську тріаду «філософська історіографія, яка розглядає історію в раціональному творчому мисленні. Видається плідним, якщо узагальнення досвіду війни відбуватиметься у відповідності до такої діалектичної тріади. Це дозволить зробити висновки щодо стабільності й дієвості морального етосу людства та його майбутніх перспектив.

Можемо стверджувати, що поняття гуманізму у ситуації війни актуалізувалося. Постмодерний світ створює нові дефініції в дусі часу, в новітньому сенсі, із префіксом «пост-». Даний префікс означає корекцію на зниження пафосу смислів, відмови від їхнього емоційного напруження на користь раціональності. Самоцінність життя людини демократичного світу настільки сильно абсолютизована, що

вже всерйоз не розглядається готовність людей боротись та гинути за свою батьківщину, жертвувати індивідуальним благом заради загального. В умовах глобального світу питання територій, державних кордонів втрачали ту актуальність, яку вони зберігали в культурі модерну. Єдиний глобальний та діджиталізований світ відкрив для людини можливість самореалізації без прив'язки до конкретної території. Індивідуальні таланти й здібності можливо реалізувати у єдиному відкритому просторі ойкумени. Поняття патріотизму, національної гідності, волелюбності в постмодерністському дискурсі набули вкрай релятивізованого змісту, іронічного або критичного контексту. Гранднаративи модерну здавались міцно похованими під постмодерністською ризомністю. Образ війни модерних часів поставав застарілою архаїкою на тлі образу нової гібридної високотехнологічної війни, що передбачає мінімальну залученість людини до військових дій.

Однак досвід війни, який здобувають українці, ті екзистенціальні виклики, на які маємо дати відповідь, змушують до переосмислення постмодерністського ідеологічного нігілізму та вироблення власного розуміння, власної світоглядної позиції на основі української цивілізаційної та національно-політичної ідентичності, яка формується в умовах воєнного спротиву. Нова героїзована самоідентифікація сприяє формуванню політичної національної ідентичності та суб'єктності країни, яка відмовляється від стану міжнародної та соціокультурної невизначеності на користь демократичних цінностей західноєвропейського світу. З цією позицією в післявоєнному світі Україна як країна-переможець презентує себе світові.

Свобода, демократія та вся архітектура вільного і відкритого світу потребують постійної турботи й захисту. В протилежному випадку світ опиниться під значно більшою загрозою.

Байдужість, «велика відмова», «велике розчарування», «асиметрія рішучості» тощо є симулякрами постмодерної реальності. Замість них людство сьогодні знову потребує відповідальності, твердості й стійкості світоглядних настанов, аксіологічних та етичних констант. У філософії такий запит позначено як перехід до концептуалізації, що замінює собою постмодерністські онтологічні практики та теоретичні конструкти.

Список використаних джерел

1. Crnic, Ales. 2019. Critique Of Contemporary Slovenian Patriotism And The Proposal Of An Alternative Model Of A Progressive Patriotism . Teorija In Praksa 56 (1), p.118+.
2. Kultenko, V., Morska, N., Fesenko, G., Poperechna, G., Polishchuk, R., Kulbida, S. (2022). The Natural Human Rights within the Postmodern Society: a Philosophical Socio-Cultural Analysis. Postmodern Openings, 13(1), 186-197.
3. Shapoval, Y.; Vasylieva, I.; Matviienko, I. 2020. Ukrainian Society in 2014- 2020: Problems of Decommunization Politics URL: Ukrainian Society in 2014-2020: Problems of Decommunization Politics. UKRAINSKYI ISTORYCHNYI ZHURNAL. 11-10, 110-124.
4. Wu, JTC. 2018. Nothing Ever Dies: Vietnam and the Memory of War. Journal Of American Studies. 52 (1). P. 237-239.
5. Арендт Х. 2013. Банальність зла. Суд над Айхманом в Єрусалимі. К.: Дух і література. 367. с. 21.
6. Росія воює як у Середньовіччі – представник США в ОБСЄ. 2022. Українська правда: веб-сайт. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/3/7350222/>

References

1. Crnic, Ales. 2019. Critique Of Contemporary Slovenian Patriotism And The Proposal Of An Alternative Model Of A Progressive Patriotism . Teorija In Praksa 56 (1), p.118+.
2. Kul'tenko, V., Morska, N., Fesenko, G., Poperechna, G., Polishchuk, R., Kul'bida, S. (2022). The Natural Human Rights within the Postmodern Society: a Philosophical Socio-Cultural Analysis. Postmodern Openings, 13(1), 186-197.
3. Shapoval, Y.; Vasylieva, I.; Matviienko, I. 2020. Ukrainian Society in 2014- 2020: Problems of Decommunization Politics URL: Ukrainian Society in 2014-2020: Problems of Decommunization Politics. UKRAINSKYI ISTORYCHNYI ZHURNAL. 11-10, 110-124.
4. Wu, JTC. 2018. Nothing Ever Dies: Vietnam and the Memory of War. Journal Of American Studies. 52 (1). P. 237-239.
5. Arendt Kh. 2013. Banalnost zla. Sud nad Aikhmanom v Yerusalymy. K.: Dukh i literatura. 367. s. 21.
6. Rosiia voiuiie yak u Serednovichchi – predstavnyk SShA v OBSle. 2022. Ukrainska pravda: veb-sait. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/3/7350222/>

HUMANITARIAN DISCOURSE IN A SITUATION OF WAR

Kul'tenko V. P.

Abstract. *The research is aimed at identifying the features of humanitarian discourse of modern times in the critical conditions of war. The author's task is to clarify the dependence of the dominant themes, that this discourse presents, and the dynamics of their changes in Ukraine, in Western democratic countries, and its articulation by the aggressor country. To achieve the task, a set of philosophical and general scientific methods is used: empirical - to collect and describe actual material; phenomenological - for the objectification of humanistic discourse in terms of concepts and phenomena; dialectical - regarding the general understanding of the tendencies of the unfolding of historical processes; analytical - regarding the identification of the causes of complex phenomena of social existence (war, multiculturalism, glocalization, genocide, conflict, patriotism, etc.); contextual - regarding the identification of the historical and cultural context of the existence of the mentioned phenomena; commemorations - regarding the study of social memory and work with traumatic experience, etc. Thus, the Ukrainian humanitarian discourse of wartime is characterized by a growing sense of national/civilizational identity, political subjectivity, and patriotism; for Western democratic discourse – rationalized caution and post-non-classical rhetoric; for the discourse of the aggressor country – ideological and propagandist involvement in the desire to justify the moral deviations and crimes against humanity of the invaders. Despite all the traumatism of the war experience, it must be worked out and understood, because otherwise it will be repeated in new inhumane manifestations and forms.*

Keywords. *Humanism, multiculturalism, glocalization, genocide, conflict, patriotism, traumatic experience.*